

Π. ΡΟΜΠΑΚΗ, 'Αρχαία Έλληνική Γραμματική, 'Αθήναι 1971, σχ. 8, σελ. 253.

Τὸ βιβλίον τοῦτο ἔχει τὸν χαρακτῆρα διδακτικοῦ βιβλίου. Κατὰ τὸ πρόγραμμα ἡ Γραμματικὴ τῆς 'Αρχαίας 'Ελληνικῆς διδάσκεται ὡς συστηματικὸν μάθημα κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη τῆς Μέσης 'Εκπαιδεύσεως, εἰς τὰ μετέπειτα δὲ ἔτη γίνεταί ἐπανάληψις κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς διδασκαλίας μὲ ἐπιστημονικωτέραν ἀνάλυσιν τῶν γραμματικῶν φαινομένων. Πρὸς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην συνεμορφώθη ὁ συγγραφεὺς διαιρέσας τὸ βιβλίον εἰς τὸ κύριον μέρος, σελ. 1—164 καὶ τὸ Παράρτημα, σελ. 165—253.

Κυρία ἀρχὴ τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ θεώρησις τῆς 'Ελληνικῆς γλώσσης ὡς ἐνιαίας ἐν ἐξελίξει καὶ ὄχι διηρημένης εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν, θεώρησις ἐπικρατήσασα διεθνῶς πλέον. Τοῦτο ἴσως ὑπαινίσσεται καὶ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου καίτοι ὡς ἐν τῷ προλόγῳ ἐπεξηγεῖται τὸ βιβλίον διδάσκει τὴν 'Αττικὴν κυρίως διάλεκτον.

Εἰς τὸ κύριον μέρος προσφέρει ὁ συγγραφεὺς τὰ ἀπλούστερα φαινόμενα καὶ τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν πρώτων τάξεων. Εἰς τὸ παράρτημα ὅμως ἐπανερχεται κατὰ παράγραφον εἰς τὰ ἐκτεθέντα φαινόμενα τοῦ κυρίου βιβλίου καὶ προβαίνει εἰς ἀναλυτικωτέραν διαπραγμάτευσιν καὶ ἐπεξηγήσιν των κατὰ τρόπον ὄντως ἐμβριθῆ. Ἡ παράθεσις ἀφθόνων παραδειγμάτων συντείνει εἰς τὴν κατανόησιν τῶν γλωσσικῶν νόμων καὶ εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ μηχανισμοῦ τῶν γλωσσικῶν μετασχηματισμῶν, οἵτινες διέπουν τὴν 'Ελληνικὴν γλῶσσαν εἰς τε τὴν παλαιάν μορφήν τῆς καὶ εἰς τὴν σημερινήν. Ὄντως τὸ βιβλίον τοῦτο, προῖδον μακροῦ μόχθου καὶ συστηματικῆς συλλογῆς καὶ συνθέσεως ὕλικου, ἀποτελεῖ πρόβodon εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν ἐγχειριδίων τῆς Γραμματικῆς.

Οὐδεὶς ἀγνοεῖ πόσον δύσκολον καὶ περίπλοκον εἶναι νὰ ὑπηρετήσῃ τις τὸ μάθημα τῆς Τέχνης ποῦ ἴδρυσαν κατὰ προσπάθειαν μακρῶν αἰώνων, οἱ φιλόσοφοι ἀπὸ τοῦ Πρωταγόρου μέχρι τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακῆς. Ἀποτελεῖ πρόβλημα δυσχερὲς ἢ εἰς ἀνηλίκους νέους ἐκλαίκευσις ἐνοιῶν ἀφηρημένων κατὰ τρόπον εὐληπτον. Τὰ φαινόμενα τοῦ μαθήματος τούτου, εἶναι ἀπειράριθμα, οἱ κανόνες πολλοὶ καὶ αἱ ἐξαιρέσεις ἀτελεύτητοι. Καὶ ὅμως πρέπει νὰ εὐρεθῆ τρόπος νὰ διακρίνῃ ὁ νέος τὰς κυρίας γραμμάς ποῦ χαρακτηρίζουν τὸν μηχανισμόν τῆς κινήσεως τῶν φαινομένων τῆς γλώσσης. Ὁ συντάκτης ἐνός βιβλίου Γραμματικῆς ὀφείλει νὰ εἶναι πρῶτον κυρίαρχος τοῦ γραμματικοῦ ὕλικου. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἕνας λόγος. Δεύτερον δὲ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἰδιοφυῖαν τινὰ μεθοδικὴν καὶ ἐντονὴν τὴν συναίσθησιν τοῦ μέτρου. Συγγραφεῖς τῆς Γραμματικῆς ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐξῆς ἔχουν ἐμφανισθῆ ἀπειράριθμοι, κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὅτε τὸ μάθημα τῆς 'Αρχαίας 'Ελληνικῆς γλώσσης θεωρημένης ὀρθῶς ὡς ῥίζης καὶ μητρὸς τῆς σημερινῆς, ἐδιδάσκετο ἀπὸ τῆς Δευτέρας τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου, οἱ συγγραφεῖς ἐπληθύνθησαν. Οἱ παλαιότεροι συγγραφεῖς ἀπετέλουν πρότυπα διὰ τοὺς νεωτέρους ὁμοτέχνους των καὶ τὰ ἐγχειρίδια τοῦ αἰῶνός μας εἶναι ἀπειρα. Ἐν τούτοις τὰ νεώτερα δὲν εἶναι πάντοτε καὶ τὰ καλύτερα. Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Ρομπάκη εἶναι μία πολὺ καλὴ Γραμματικὴ. Τὸ ὕλικόν τῆς εἶναι πλούσιον καὶ ἐκτίθεται ἐπιστημονικῶς, μὲ ἀκριβολογίαν καὶ ἐπιμελῆ φυλοκρίνησιν τῶν φαινομένων καὶ διασάφησιν αὐτῶν δι' ὑποσημειώσεων καὶ ἐπεξηγήσεων, ἀλλὰ καὶ μὲ πραιτέρω ἀνάπτυξιν αὐτῶν εἰς τὸ Παράρτημα. Ἐν τούτοις εἰς τὸν ὠκεανὸν τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἐξαιρέσεων δὲν εἶναι δύσκολον νὰ παρεισφρήσουν καὶ ἀνεπάρκειαι δευτερευούσης ἀξίας, φυσικαὶ εἰς τόσον πολύπλοκον συγγραφὴν. Τούτων τινὰς θὰ σημειώσωμεν. Ὄρθῶς ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν γλῶσσαν ἐνιαίαν καὶ ἐπισημαίνει λ. χ. ἐν § 331 παρὰ τὸ ἑκατοστὺς τὸ σημερινὸν «καμμιὰ ἑκατοστὺ», ἐν § 339 οἱ προύχοντες ἐν Θουκ. τοὺς σημερινούς προύχοντας τῶν

χωρίων. Θὰ ἡδύνατο ὅμως καὶ μᾶλλον θὰ ὄφειλε νὰ ἐπισημαίνῃ συστηματικῶς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἐπιβιώσεως τῶν ἀρχαίων τύπων. Εἰς τὴν α' κλίσιν λ. χ. ἐν § 50 μνημονεύοντες τὰς ἀρχαίας γενικὰς τοῦ *Φιλῶτα*, *Σκόπα*, *πατραλοία* θὰ ἔδει νὰ ἐσημειώσω, ὅτι ἡ κατάληξις αὐτῆ ἐξενίκησεν εἰς τὴν σημερινὴν προφορικὴν χρῆσιν : τοῦ λοχία, τοῦ Λεωνίδα κλπ. Ἐν § 305 μάρτυρες, μάρτυρες θὰ ἡδύνατο νὰ μνημονευθῆ καὶ ὁ Ὅμ. τύπος *μάρτυροι* διὰ νὰ συσχετισθῆ πρὸς τὸν προφορικὸν τύπον οἱ μαρτύροι. Ἐν § 385. 7 παρὰ τὸ *ὀκτώπους* διατὶ δὲν μνημονεύεται ὁ *ὀκτάπους*, ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν ἔργων γνωστὸς καὶ εἰς τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους ζῶν καθὼς καὶ ὁ *ὀκταπόδης* τοῦ Ἡσιόδου, διὰ νὰ φανῆ ἡ συνέχεια ; «*Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Γραμματικὴ*» αὐτὸ θὰ εἰπῆ. Ἐν § 386 β' ἀναφέρεται μόνον τὸ *πεντέτης* (πεντα-Γέτης), ἐνῶ τὸ πενταέτης καὶ πενταετῆς ὑπάρχουν εἰς τὸν Ἡρόδοτον καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ εἰς τὸ στόμα τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων. Οἱ σημερινοὶ γραμματικοὶ ὀφείλουν νὰ μὴ περιορίζωνται εἰς μόνους τοὺς παραδεδομένους ἄττικὸς τύπους, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ διασωθεῖσα λογοτεχνία εἶναι πολλοσημῆριον τῆν ἀπολεσθείσης καὶ ἀναμφιβόλως τὸ ὅτι δὲν μαρτυρεῖται ἀρχαίῳθεν τύπος τις ἄττικὸς σωζόμενος εἰς τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους δὲν σημαίνει ἀπαραιτήτως ὅτι ἀποκλείεται νὰ ἐχρησιμοποιοῖτο καὶ ὑπὸ τῶν ἄττικῶν. Ἡ προσκόλλησις αὐτῆ ἄγει εἰς ἄτοπα, ὡς λ. χ. τὸ νὰ κηρύττωμεν ὡς ἐσφαλμένας καὶ μεταρρυθμιστέας τὰς καθιερωμένας πλέον γραφὰς τῆς σημερινῆς γλώσσης : πολεοδομικὸν γραφεῖον, εἰδησιογραφικὸς, ὑβρεολόγιον κλπ. ὡς πράττει ὁ συγγρ. ἐν § 381. Εἶναι βεβαίως ὀρθὸς ὁ κανὼν εἰς ὃν στηρίζεται ὁ συγγρ., ἀλλὰ ἀφοῦ καὶ οἱ ῥηθέντες σχηματισμοὶ παλαιῶθεν ἐρχόμενοι ἐξενίκησαν, διατὶ νὰ ἀντιμαχώμεθα πρὸς τὸ σημερινὸν κοινὸν αἰσθημα καὶ νὰ μὴ θεωρησωμεν τοὺς τύπους ὡς ὁμάδα ἐξαιρέσεων ἀρχαίῳθεν καθιερωθεῖσαν ; Ἡ γλῶσσα δὲν γνωρίζει κανόνας ἀνευ ἐξαιρέσεων, τὰς ἐξαιρέσεις δὲ καθιερώνει ἡ χρῆσις. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ συγγρ. προτιμήσιν τῆς ἐκφορᾶς ὁ ἀλφάβητος ἐν § 3, ἐνῶ ἀρχαίῳθεν ἰσχύει καὶ ἡ ἀλφάβητος, ἥτις καὶ ἔχει ἐκνικήσει εἰς τὴν Νεοελληνικὴν χρῆσιν. Εἰς τὴν διδασκτικὴν Γραμματικὴν πρέπει νὰ ἐμπνεύσωμεν τὸ αἰσθημα τῆς ταυτότητος τῆς γλώσσης καὶ ὅχι τῆς διαφορᾶς. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην θεωρητέον ὡς ἐξεζητημένον καὶ τὸ παράδειγμα τονικῶν κανόνων *δεινῆς* (ἄγνωστον εἰς τὸν ἀρχαίον) ἐν § 19 ἀντὶ λ. χ. τοῦ μήτηρ. Ἐπίσης ἡ προβολὴ ἐν § 55 ἐν τῇ β' κλίσει τῆς κλητικῆς *ὦ ἀδελφε*, ἐνῶ θὰ ἴσκει ἡ γινόμενη ἄλλως τε μνεία του εἰς τὸ Παράρτημα. Καὶ ἡ ἀμφίβολος προσθήκη ὑπογεγραμμένης εἰς τὸ *πέρα* - *πέραν* ἐν § 137. 1. Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐπεξηγήσεις τοῦ Παραρτήματος εἶναι ἀξιόπαινοι, ὅμως νομίζω ὅτι ἐνιαχοῦ ὁ ζῆλος ἐγένετο ὑπερβάλλων, ὅπου μνημονεύονται ἀνεπεξηγήτως σχηματισμοὶ γραμματικοί, δυνάμενοι νὰ ἐπιφέρουν σύγχυσιν μᾶλλον ἢ φωτισμὸν εἰς τοὺς μαθητὰς ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν γρίφων, ὑφ' ἣν προβάλλονται, ὡς λ. χ. τὰ *ἔφερετ* ἔφερε, *ἔφυτ* ἔφυ, *ἔστωδ* ἔστω, *λυέτωδ* λυέτω κλπ. ἐν § 280, § 341. 2 ἢ τὸ ἄρθρον *τόδ* τὸ § 42, § 147. 3, *τίδ* τί § 149 κλπ. Λίαν ἀμφίβολος ἄλλως τε τυγχάνει ἡ προβαλλομένη παραγωγή *κόσμος* ἢ *κόσμος*, οὐτινος ἡ συγγένεια μένει ἀβεβαία παρὰ τὰς εἰκασίας τῶν ἐτυμολόγων περὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὰς λέξεις *κεδνός*, *Κόδρος*, *censeo*, *corpus*, *Kálpate*, *cinnus*, *κομπός*, **χόθμος* - *ghodh*. Περαιτέρω εἰς τὴν § 122. 3 μεταξύ τῶν μεταπλαστῶν κατατάσσεται καὶ τὸ *γραψίμο*, τοῦ *γραψίματος*. Παρ' ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει καθ' ὅσον γνωρίζω διευκρινισθῆ, φρονῶ ὅτι ἡ περίπτωσις ἀνήκει εἰς ἄλλην κατηγορίαν. Μᾶλλον θὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀμαρτύρου τὸ **γραψίμα*, ἀναλογικῶς πρὸς τὸ *πέσημα* τοῦ *πεσήματος* τὸ μαρτυρούμενον καὶ εἰς τοὺς τρεῖς τραγικούς. Τὰ τοῦ τονισμοῦ ὡς *μουσικοῦ* καὶ *δυναμικοῦ* ἐν § 273 α δὲν ἐπεξηγοῦνται σαφῶς, ἐντεῦθεν καὶ μένουν ἀνερμήνευτα καὶ τὰ τοῦ τονισμοῦ *ἔσταως*—*ἔστῶς* ἐν § 28 καὶ 226 καὶ τὰ τοῦ *ἔστά* *ότος*—*ἔστῶτος* ἐν § 276. 1, ὅπου ἀκριβῶς οἱ τόνοι μαρτυροῦν καὶ

ἀντίθεσιν κανόνος καὶ παραδείγματος. Τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο ἀπλούστερον ἂν ἐλέγετο ὅτι οἱ τόνοι ἦσαν δύο, ὁ ὀξύς, χαρακτηρίζων τὴν τονιζομένην συλλαβὴν, καὶ ὁ βαρὺς, ὁ χαρακτηρίζων ὅλας τὰς ἄλλας συλλαβάς (ὡς ἄλλως τε μαρτυρεῖται καὶ γραπτῶς εἰς τοὺς παπύρους). Ἡ περισπωμένη, ἥς ἡ ἀρχικὴ μορφή ἦτο στεγοειδής, ὡς ἡ γαλλικὴ, ἀποτελεῖ σύνθεσιν τῆς προηγουμένης ὀξείας καὶ τῆς ἐπομένης βαρείας (συκεᾶ—συκῆ), ἐνῶ ὅπου προηγεῖτο ἡ βαρεῖα δὲν ἐγίνετο σύνθεσις περισπωμένης (δαίς—δάς, ἐστάως—ἐστῶς). Εἰς τὴν § 300 ἀναγράφεται «δοτ. ἵππο-αι, ἵππωι» προφανῶς θὰ πρόκειται περὶ παροράματος, καίτοι δὲν ἀναγράφεται τοῦτο μεταξὺ τῶν τυπογρ. σφαλμάτων τῆς σελ. 253. Εἰς τὴν § 311 δὲν ἐξηγεῖται διατὶ τὸ *χαρίεσσα* προῆλθεν ἐκ θέματος *χαριατ-* καὶ ὄχι τοῦ *χαριετ-*, δὲν ἀναγράφεται δὲ οὔτε ὡς τυπογραφικὸν σφάλμα. Τὰ ἐν § 317. 6 περὶ ἐσφαλμένης τῆς γραφῆς τῶν στενότερος κλπ. θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθοῦν εἰς ἄρθρον ἐπιστημονικὸν καὶ ὄχι νὰ γράφονται ὡς πόρισμα ἐπιστημονικὸν ἐν διδακτικῷ βιβλίῳ. Αἱ ὀλίγα αὐτὰ παρατηρήσεις, ὄντως ἐλάχισται ἐν ὄψει τοῦ πελωρίου ὄγκου τῶν γραμματικῶν φαινομένων ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ μειώνουν τὴν ἐπιτυχῆ προσπάθειαν ἣν κατέβαλεν ὁ συγγραφεὺς, γνωστὸς δεινὸς γραμματικὸς, διὰ νὰ παρουσιάσῃ ἕνα ἀληθῶς λαμπρὸν διδακτικὸν ἐγχειρίδιον, τὸ ὁποῖον σημειώνει σημαντικὴν πρόοδον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Π. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* *

ΚΡ. Κ. ΠΑΝΗΓΥΡΗ καὶ ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ, *Γράμματα Ἑλληνικά*,
Ἐκδοσις Κολλεγίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1972, σχ. 8Μ σελ. 178.

Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖ σύνθεσιν ὕλης διδασκομένης εἰς τὸ μάθημα τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν τῆς Α' τάξεως τοῦ Γυμνασίου, δηλαδὴ περιέχει τὰ κεφάλαια τῆς Γραμματικῆς τὰ διδασκόμενα κατὰ τὸ πρόγραμμα εἰς τὴν τάξιν ταύτην, στοιχεῖα Συντακτικοῦ καὶ ἐκλογὴν κειμένων καταλλήλως ἐπειλεγμένων (οὐχὶ βεβαίως πάντοτε αὐτουσιῶν) ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς, ἵνα ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομηθῆται ἡ μύησις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν ὕψην τῆς γλώσσης.

Τὸ βιβλίον «Γράμματα Ἑλληνικά» ἀποτελεῖ δηλαδὴ σύνθεσιν τῆς Γραμματικῆς καὶ τοῦ Ἀναγνωστικοῦ, τῶν ὀριζομένων ὑπὸ τοῦ προγράμματος, εἰς ἐνιαῖον κείμενον. Ἡ σύνθεσις ὅμως αὕτη ἐπιτρέπει εἰς τοὺς συγγραφεῖς νὰ καταστήσουν ἀποτελεσματικώτερον τὴν ἐργασίαν τῆς διδασκαλίας διὰ τῆς προσθήκης, εἰκόνων, ἰχνογραφικῶν συνθέσεων, παραστατικῶν σχημάτων, ἐπεξηγηματικῶν παρατηρήσεων καὶ γλωσσικῶν ἀσκήσεων προφορικῶν καὶ γραπτῶν ἀξιολόγου ποιικιλίας. Καὶ κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποιότης ὅλων τῶν στοιχείων τούτων εἶναι ἱκανοποιητικά. Ὅντως ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν εἰς τὴν Α' τάξιν διὰ τοῦ βιβλίου τούτου δύναται νὰ εἶναι ἀποτελεσματικώτερος παρὰ διὰ τῶν χωριστῶν ἐγχειριδίων Γραμματικῆς καὶ Ἀναγνωστικοῦ. Πάντως ἔχει κάτι τὸ νεώτερον καὶ ἱκανοποιεῖ τοὺς συγχρόνους γονεῖς, ὧν ἡ μεγάλη μᾶζα θεωρεῖ τὴν Γραμματικὴν ὡς περιττὸν φόρτον καταβασιάζοντα τοὺς βλαστὸς τῶν, εἶδος τι προπατορικοῦ ἀμαρτήματος τῶν Ἑλλήνων, θὰ ἴδουν δὲ εἰς τὸ παρὸν βιβλίον τὴν προσπάθειαν νὰ μετριασθῇ ἡ ἀπέχθεια πρὸς τὸ μάθημα.

Οἱ εὐρωπαῖοι ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προβοῦν εἰς τὰς τοιοῦτου εἶδους